NIEUWSTE GESCHIEDENIS

C.H.Jansen, *De jongste geschiedenis van Europa 1945-1990* (Uitg. Dick Coutinho, Muiderberg 1991) 419 blz.

De revolutionaire gebeurtenissen in Oost-Europa in 1989 met als symbolisch hoogtepunt de slechting van de Berlijnse Muur leken eind augustus 1991 in de schaduw te worden gesteld door de spectaculaire anti-communistische omwenteling in de Sovjet-Unie. De auteur van De jongste geschiedenis van Europa kon die in 1990 natuurlijk net zo min voorspellen als wie ook. De aardverschuiving van 1989 leek op zich al reden genoeg voor een nieuwe kijk op de naoorlogse geschiedenis van Europa.
Naar aanleiding van het fenomeen-Gorbatsjov en van de Duitse 'Wende' is inmiddels al een aardige bibliotheek aan publikaties verschenen. Maar aan een handboek dat de gehele periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot en met de nieuw-ontstane situatie anno 1990 in ogenschouw neemt is ook behoefte. Voor geschiedenisdocenten die voor het eindexamen 1992 het thema 'Europese integratie' moeten behandelen kan een dergelijk boek bovendien een mooie uitkomst bieden.
Ik heb bewondering voor de durf waarmee Carel Jansen (verbonden aan de School voor Journalistiek te Utrecht) het idee voor zijn boek heeft doorgezet. Wegens het gebrek aan toegankelijke archivalia is het schrijven van een zo recente geschiedenis namelijk per definitie een hachelijke onderneming. De auteur geeft dat zelf al aan. Voor de laatste jaren steunde hij voornamelijk op Keesings Historisch Archief (en de Engelstalige pendant daarvan) en op perspublicaties. Een bezwaar is dat nog geen gebruik is gemaakt van de schat aan gegevens die met de opening van de Oosteuropese archieven loskomt. Onlangs bleek bijvoorbeeld uit stukken van het voormalige Oostduitse leger dat het Warschau-Pact wel degelijk een gedetailleerd plan had voor een nucleaire aanval op West-Europa. En wat zal er uit de archieven van de CPSU en de KGB tevoorschijn komen na de augustus-gebeurtenissen van 1991?

Jansen legt drie accenten: het streven naar Europese integratie; de sovjetisering van Midden- en Oost-Europa, gevolgd door de uiteindelijk geslaagde pogingen aan de greep van Moskou te ontkomen; en de invloed van de VS en de Sovjet-Unie op de Europese ontwikkelingen. Voor wat West-Europa betreft gaat zijn aandacht vooral uit naar de Bondsrepubliek, Engeland en Frankrijk. Dat deze landen in wisselende combinaties, dan wel samen met Italië, Japan, Canada en de VS de grote lijn uitzetten stuitte op bezwaren van o.m. Nederland.
Veel ruimte besteedt de auteur aan moeilijkheden in de betrekkingen tussen de VS enerzijds en de Europese bondgenoten anderzijds. Het monetaire beleid van de VS stuitte hier op ernstige bezwaren. Omgekeerd achtten Amerikaanse politici een grotere Europese defensieinspanning gewenst. Accuraat en zakelijk ordent Jansen de feiten en ontwikkelingen. De initiatieven voor Europese eenwording, vanaf het ontkiemen van instellingen als de Raad van Europa en de EGKS tot en met de Europese Akte, krijgen ruime aandacht. De hoofdstukken zijn chronologisch geordend, met dien verstande dat eerst West-, en daarna Oost-Europa tot 1989 wordt behandeld. Aldus ontstaat een kroniek-achtige opsomming die het boek tot een handig naslagwerk maakt. Vooral de hoofdstukken over perestroika en glasnost en over de omwenteling in Oost-Europa in 1989 voldoen in dit opzicht goed, al eindigt de beschrijving abrupt medio 1990. Zo wordt met geen woord gerept over de 'shocktherapie' waarmee Polen, Hongarije etc. gingen overschakelen op markteconomie.

De lezer moet geen diepe analyse, brede visie, of stoutmoedige evaluatie verwachten. Ook voor beeldende beschrijvingen of sappige details is men aan het verkeerde adres. Toegegeven: daarvoor leent zich de opzet - Europa in vogelvlucht - minder goed. Toch is het betoog wel erg droog uitgevallen door de obligate opsomming van al die rapporten, aanbevelingen, conferenties e.d. Het verhaal is sterk politiek en economisch geörienteerd en besteedt veel aandacht aan de verrichtingen van de staatslieden, in conferentie bijeen. Op wat er omging in de harten en hoofden van de mensen gaat de auteur nauwelijks in. Wat men mist is sfeertekening. De sociale en culturele aspecten blijven onderbelicht, evenals mentaliteitsgeschiedenis. De Koude-Oorlogssfeer en het conformisme van de jaren vijftig worden niet helder geschetst. Dat de Europese universiteiten rond 1970 broeihaarden waren van maatschappelijk engagement, geënt op Marx,

klio
nummer 6/91
pagina's 28 en 29

Mao en Marcuse, blijft buiten beeld. Zo ook de commotie rond het terrorisme van de Baader-Meinhof-groep en van de PLO. Wat Oost-Europa betreft miste ik o.m. een adekwate beschijving van de 'grote schoonmaak' in Hongarije na de opstand van 1956 en van het proces van 'normalisatie' in Tsjechoslowakije na de Praagse Lente. Wel wordt drie pagina's lang ingegaan op een - inmiddels sterk gedateerde - redevoering van Gorbatsjov bij de 120e geboortedag van Lenin. Dat daarnaast de geschiedenis van de Baltische en Transkaukasische volkeren van de Sovjet-Unie in een uitvoerig exposé vanaf de Eerste Wereldoorlog geschetst wordt mag voor de lezer handig zijn, maar is uit oogpunt van compositie onlogisch.

De consument van dit boek ergert zich gaandeweg steeds meer aan allerlei slordigheden en onvolkomenheden, mogelijk gevolg van een te grote haast waarmee het boek op de markt moest verschijnen. De (eigenhandig getekende?) kaartjes zijn verbazend onnauwkeurig en staan vol fouten.
Verdere illustraties ontbreken. Titels van enkele hoofdstukken dekken nauwelijks de lading. De typografie is onverzorgd, met soms halve witpagina's midden in een paragraaf. De tekst wemelt van druk- en schrijffouten. De naam van graaf Van Coudenhove-Kalergi wordt drie maal verschillend gespeld. Ook gaat de auteur slordig met jaartallen en data om (Het Molotov-Von Ribbentrop-pact is van 1939 i.p.v. 1940).
Wie t.a.v. dit soort feilen voldoende clementie kan opbrengen en niet opziet tegen een aantal bijzonder taaie passages kan zijn voordeel doen met de aanschaf van dit - ondanks alles - handige naslagwerk.
Jan van Oudheusden

Martin van den Heuvel, *David versus Goliath. Het vrijheidsstreven van Estland, Letland, Litouwen* (Anthos, Baarn 1991), 140 blz, prijs f 24,50.

Nu de spectaculaire aftakeling van het Sovjet-imperium in volle gang is - reactie op de mislukte couppoging van 19 augustus 1991 - en de ene Sovjet-republiek na de andere zich onafhankelijk verklaart, ontstaat bij de geinteresseerde volger van het wereldnieuws een dringende behoefte aan achtergrondinformatie. Voor de vrijheidsstrijd van de Baltische staten Estland, Letland en Litouwen wordt de lezer van *David versus Goliath* op zijn wenken bediend. Die strijd is - zo ziet het er nu naar uit - plotseling 100% succesvol afgesloten met de erkenning van hun onafhankelijkheid. Martin van den Heuvel, bekend Oost-Europa-deskundige, o.m. medewerker aan het instituut voor Internationale Betrekkingen "Clingendael", schreef een handzaam boek, waarvan de redactie juist afgesloten werd voor de bloedige gebeurtenissen in januari 1991 (tanks en doden in Vilnius en Riga). Hij kon natuurlijk de stroomversnelling van augustus 1991 niet voorspellen, al geeft hij aan dat vanwege veel 'oud zeer' en de vele veranderingen sinds 1988 er geen weg terug mogelijk is op de weg naar onafhankelijkheid.

Van den Heuvel heeft een heldere schrijfstijl, zonder dikdoenerij. In 140 pagina's slaagt hij erin de geschiedenis van het Balticum weer te geven, gevolgd door een kroniek van gebeurtenissen medio 1990, een conclusie, bibliografie, noten en register. De hoofdlijn wordt gevormd door de traumatische relatie van de drie volkeren tot Moskou. Met precisie worden de 'Vrijheidsoorlogen' van 1918-1920 behandeld. In 1920 werd de zelfstandigheid van de drie Baltische republieken, behalve door eigen inzet, door buitenlandse factoren bepaald: de val van het tsarenrijk, de val van het Duitse Keizerrijk en de steun van de geallieerden, waarbij de proclamatie van het zelfbeschikkingsrecht door Wilson van belang was. De periode 1920-1939, waarin de republieken voor het eerst sinds eeuwen weer volkomen zelfstandig waren, wordt door de Balten nog altijd als gouden tijd beschouwd, maar was dat niet: de democratie werd in elk van de drie landen na korte tijd vervangen door rechts-autoritaire dictaturen: Päts in Estland, Ulmanis in Letland en Smetona in Litouwen.
Maar de echte ellende voor de Balten begon pas in augustus 1939, met het beruchte Molotov-Von Ribbentrop-pact. In een geheim protocol werden Estland en Letland (en bij een herschikking in september ook Litouwen) vrij jachtterrein voor Stalin. Het duurde tot augustus 1940 voordat via 'verdragen van wederzijdse bijstand' en gemanipuleerde verkiezingen de formele opname van de drie in de Sovjet-Unie een feit was. Hierna kon de sovjetisering van economie en maatschappij beginnen. Verzet werd neergeslagen, tienduizenden werden gedeporteerd. De Duitse invallers (juni 1941) werden dan ook aanvankelijk met vreugde binnengehaald en de nazi-maatregelen konden de herinnering aan de sovjet-terreur niet wegwissen. Toen het Rode Leger in 1944 het Balticum opnieuw onder controle bracht was die 'bevrijding' voor tienduizenden aanleiding voor massale vlucht of verbeten verzet. Hierna zette de gedwongen sovjetisering pas goed door: monopolie communistische partij, planeconomie, industrialisatie, russificatie, deportaties, kerkvervolging, landbouw-collectivisatie. In 1949 werden ca. 150.000 boeren, boerinnen en hun kinderen naar verre plaatsen in de Sovjet-Unie gedeporteerd om de tegenstand tegen de collectivisering te breken.

Onder Chroesjtsjov en Brezjnev hield de fysieke terreur op, maar werden de Balten geestelijk en moreel nog steeds onderdrukt. Al die tijd smeulde het verzet in kringen van intellectuelen en kerk.
Van den Heuvel zet uiteen hoe de perestroika van Michael Gorbatsjov het onafhankelijkheidsstreven van de Esten, Letten en Litouwers een nieuwe impuls gaf, met name vanaf 1988. In de strijd van David tegen Goliath begon een nieuwe fase. Aanvankelijk was het streven van de Baltische nationalisten gericht op meer zeggenschap binnen het bestaande systeem en op redding van de bedreigde cultuur. Maar spoedig wilde men geheel los van Moskou. Er werden Volksfronten gesticht, zoals Sajudis o.l.v. Landsbergis in Litouwen. Hierbij stuitte men op de massieve Sovjet-macht. 1990 was een belangrijk jaar, want er vonden verkiezingen plaats. Litouwen nam het voortouw. Landsbergis werd president. De onafhankelijkheid werd uitgeroepen. Het antwoord bestond o.m. uit machtsvertoon van het Rode Leger rond het gebarricadeerde parlementsgebouw, economische blokkade, acties van 'zwarte baretten'.

Achteraf kan men het betreuren dat Van den Heuvel niet een jaartje gewacht heeft. Nu eindigt zijn boek, als het eerste deel van een spannende vervolg-serie, midden in de ontwikkeling naar totale en door het buitenland erkende onafhankelijkheid van de Baltische staten. Misschien wordt een tweede druk overwogen. Toch heeft het boek op zich al grote waarde. Geschiedenisdocenten doen er goed aan dit boek voor zichzelf of voor de schoolbibliotheek aan te schaffen, in afwachting van de hausse die te verwach-